

УДК 728.6 + 72.04

Л. Б. Гнесь

*канд. арх. доц.**Львівський національний аграрний університет**кафедра архітектури і планування*

ПОШУК НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ У ЗАБУДОВІ УКРАЇНСЬКОГО СЕЛА

Анотація: автор аналізує шляхи повернення архітектури українського села до своїх національних коренів, своєї ідентичності. На основі натурних досліджень та спостережень відслідковуються етапи занепаду і відродження національного, етнічного архітектурного образу сучасного українського села. Окреслюються вектори на відтворення національної ідентичності в архітектурі українського села.

Ключові слова: сільські хати, ідентичність українського села, національні традиції, типові проекти сільських хат, орнамент, декор.

Постановка проблеми. Кожна нація ідентифікує себе із певним образом земного простору, що впливає на формування людської душі, її тип мислення, спосіб пізнання навколишнього світу і відображається у тих чи інших формах культури. Прив'язаність людини до певних територій, місцевості має дещо міфічний і суб'єктивний характер [1, 7]. Для ідентичності народу значно більше значення має прив'язаність та асоціації з конкретним місцем, аніж проживання на певній території землі, або володіння нею. Це є місце, до якого ми належимо. Зазвичай для людини свій дім, обійстя, територія де людина виховувалася і виросла, означає не лише безпечне середовище, а й символізує її як вартісну особу [1, 2].

Сьогодні чимало сучасних громадян України пов'язує своє коріння із селом. І, незважаючи на багато десятиліть міграції сільських мешканців у міста, більше чверті населення нашої країни продовжує проживати у сільській місцевості (що набагато більше, аніж у розвинених країнах).

Мета статті - висвітлити сучасний стан українського села, яке у час економічної нестабільності країни, швидкими темпами втрачає свою самобутність. Акцентувати увагу на народний потенціал українського села, самобутньої архітектури, етнічних, історичних аспектів, культури та традицій, які формують національну ідентичність. Висвітлити практичний досвід зарубіжних країн для вирішення проблем збереження архітектури українського села, зберігаючи при цьому самобутню ідентичність кожного регіону України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Великою науковою спадщиною сільського садибного житла, його збереженості, національних традицій, є історико-архітектурні дослідження які висвітлено у дослідженнях А. Байгера, Х. Вовка, В. Войтовича, О. Воропая, З. Гудченко, А. Данилюка, В. Завадського, В. Кармазін-Каковського, А. Пономарьова, Л. Прибеги, Є. Шевченко, В. Самойловича, В. Січинського, Ю. Ф. Хохол та інших. Наукові дослідження сучасного сільського садибного житла Західного Поділля належать О. Колодрубській, Східного Поділля - В. Смоляку. Питаннями функціональної структури народного сільського будинку займалися Г. Блінова, З. Гудченко, З. Моїсеєнко, В. Мещеряков Т. Косміна, В. Самойлович, З. Петрова, П. Юрченко, Ю. Хохол, Ю. Косенко, О. Чижевський, та інші. Архітектурно-планувальній організації сільської садиби присвячені роботи В. Ніколаєнко, А. Калініченко, Л. Муляра та інших. Практичні напрацювання в області проектування сучасної сільської садиби та житла – А. Калініченко. Вагомий вклад у дослідження і формулювання національної ідентичності в архітектурі міста належать праці Б. Черкеса, Е. Сміта, П. Гнатенка, О. Гнатюка, В. Павленка, А. Іконнікова. Проте висвітлення і пошук національної ідентичності українського села, а саме сільського житлового будинку, як базису поселень, сьогодні ще залишається поза увагою.

Виклад основного матеріалу. Українське село формувалось протягом століть під впливом власних етнокультурних традицій, та соціально-побутових взаємовпливів інших народів. Безумовно, цей процес являє собою неоднозначне явище. З одного боку впродовж останніх десятиліть сучасне українське село активно долучається до цінностей зовнішньої культури повсякденності, а з іншого – воно поступово втрачає самотні національні традиції.

Українське село, а з ним і сільський житловий будинок пройшов складний шлях еволюції. Формувався протягом століть, шляхом безперервного вдосконалення прийомів і форм, згідно ідентичності певних українських земель. Будинок, що відповідав умовам життя селянина, його побуту, вподобанням, декорування, сформованим під впливом етнічних рис цілого народу. Від покоління до покоління передався досвід будівництва, вдосконалювалась та шліфувалась художня майстерність, створювались народні архітектурно-будівельні і декоративно - художні традиції [2]. Загалом - це сформувало цілий образ будинку та українського села в цілому. Та саме наявність національної ідентичності, яка присутня в українському народному житті, згодом дала можливість раціонально обґрунтувати ідеали національної автаркії.

Разом з тим, кілька поколінь радянських архітекторів намагалися створити кращі умови праці та побуту сільського мешканця. Трохи більше аніж

пів століття тому, а саме у 1961 році, згідно прийнятої державної програми, було окреслені завдання на «зближення міста і села», «зближення розумової і фізичної праці» всіх класів і соціальних груп населення. Для якнайшвидшої її реалізації вимагалось всіляко сприяти «перспективним» і ліквідувати «неперспективні» села [3]. Тогочасна політика правлячої комуністичної партії, всі реформи у сільськогосподарській галузі спрямовувались на створення і втілення нової парадигми розвитку села, утвердженні нових ідеологічних гасел, формування ідеологічної міфології, перегляду історії, формування нового пласту історичної пам'яті, створення нової архітектури. Все це візуалізувало нові міфи, тим самим створивши нову ідентичність – радянську людину [1]. Внаслідок таких реалій життя, архітектори розробляли і впроваджували проекти, які були спрямовані на створення сільському трудівнику міських благ. Відтак, з 60-х років ХХ століття в Україні практикувалося створення *експериментально-показових* сіл. Гасло «*Стерти відмінності між містом і селом*» виконало свою справу у позитивному і негативному сенсі.

У будинках, які будувались для селян, передбачались всі комунальні вигоди, збільшення площ приміщень, кількості кімнат, тощо. У цей період, окремим членам колгоспів і радгоспів дозволялось надавати необхідні сільськогосподарські продукти за рахунок господарств. Ці та інші дії посприяли розвитку *безсадибної забудови*, яка спричинилась до будівництва у селах багатоквартирних і багатоповерхових будинків, притаманних міській забудові. Такі будинки розраховані на міського мешканця, функція яких зовсім не враховує специфіку життя селянина. Незважаючи на ідеологічну складову забудови таким житлом цілих кварталів, а то й цілих сіл, будівництво в експериментально-показових селах засвідчило, що зручні для життя і роботи сільські комплекси «прижились» тоді, коли в них органічно поєднувались кращі народні традиції будівництва, культури, функціональні особливості сільського життя і праці, із досягненнями сучасної архітектури.

Аналіз окремих проектів серій типових житлових будинків для сіл України, свідчить про те, що основні пріоритети планування архітектори зосереджували більше на житловій функції, яка притаманна для мешканців міст. Перелік приміщень у квартирах чи житлових будинках відповідав лише життєвим потребам міських мешканців, а не сільських. Саме особливості сільського способу життя є визначальними у формуванні сільського житла. Перш за все це взаємозв'язок із характерною працею і побутом селян (підпорядкованістю важчим, ніж зазвичай у місті умовам праці, ритмам природи, малими можливостями трудової мобільності мешканців, великою єдністю праці та побуту, трудоємкість ведення домашнього і підсобного господарства). Властиво, що робота на присадибних ділянках, в саду, городі

займає практично півжиття селянина, а набір занять у вільний час є досить обмеженим.

Аналізуючи запроектовані та збудовані тогочасні будинки можна стверджувати, що такі необхідні для селянина господарські приміщення як комори, господарські кухні, гардеробні сезонних речей, паливні, пивниці, копильні, тощо - відсутні зовсім. Також увага до господарських споруд (призначених для ведення підсобного господарства в об'ємі садиби) з боку професійних проектувальників ігнорувалась повністю, або у кращому випадку була присутня практично номінально, як елемент садиби у вигляді єдиної та невеликої за своїми розмірами (4 x 4 м; 4 x 6 м) споруди. Або й зовсім така споруда була відсутня. Чимало стандартних, недосконалих та просто невдалих проектів є чужими по духу до традиційного життя селянства, не відповідаючи догмі «селянин живе не в хаті, а у садибі», що у свою чергу призвело до утворення стихійно захаращених територій. Часто, у селах навколо таких житлових будинків ми можемо спостерігати середовище, яке перетворилось на хаотичну, самовільну і зовсім не естетичну забудову з різними за своєю формою та виглядом, цілим набором господарських споруд. Зазвичай ці, нашвидкуруч збудовані споруди з різних підручних будівельних матеріалів, досить інтенсивно експлуатуються мешканцями. Таке явище є вимушеним, не зручним для повноцінного селянського життя, ведення господарства, і аж ніяк не сприяє створенню гармонійного, естетичного середовища села. Але наявність таких стихійних забудов чітко підтверджує велику потребу їх у господарському житті селянства.

Не можна оминути і фасади сільських будинків. Досить красномовним є факт перетворення сільського житлового будинку від образного характерно-територіального феномену, який був притаманним тій чи іншій місцевості, до простої конструктивної коробки, або сучасного заміського котеджу. Протягом декількох десятиліть другої половини ХХ ст. змінювався і зовнішній вигляд сільського будинку. Колись розроблені і апробовані віками національні традиції будівництва, які несли певне семантичне навантаження конкретного краю України, почали нівелюватись у сучасних спорудах, а то й поготів ставали зовсім відсутніми. Уніфікувались, спрощувались архітектурно-композиційні рішення фасадів будинків. Все більше ігнорувалась, а з часом і зовсім зникла характерна колористика фасадів, розписи, членування віконних площин, які були характерними для певної етнографічної землі України. Колись білі, жовті, посинені синькою і розмальовані сільські хати, з часом все частіше стали перетворюватись на заміські котеджі без пофарбування, або акуратно пофарбованими фасадами у білий колір. Архітектори та й самі забудовники перестали застосовувати декоративні елементи фасадів, які творили образ хати,

села, краю. Це і різьблені віконниці, лиштви, дерев'яні стійки галерей, декор фронтонів та дахів, тощо.

Починаючи з 60 років ХХ ст. в окремих (зразково показових) селах споруджуються нові помешкання. На основі типових проектів, розроблених радянськими архітекторами, формуються цілі вуличні забудови. З часом сільські мешканці самостійно зводять хати за типовими проектами, взятими із польських, чеських журналів-каталогів. Заради справедливості, варто зазначити, що з архітектурної точки зору окремі проекти мають гарні архітектурно-планувальні і композиційні вирішення, чіткі, лаконічні форми, приємні пропорції, цікаві деталі. Але, попри новітні планувальні рішення та покращення житлових умов для мешканців, прості і чіткі архітектурно-геометричні форми фасадів ці будинки не несуть ніякої національної ідентичності. Окремі такі будинки і навіть цілі вулиці сіл можна зустріти подорожуючи теренами Польщі, або колишніми радянськими республіками Прибалтики, Білорусі, Молдови, тощо. Поселення, які у своїй національній подібності не відрізняються один від одного.

Але тяжіння народу до свого національного, українського подекуди проявляли самі ж забудовники при створенні свого власного житла. Вже в процесі будівництва хати, господарі які, вочевидь, на рівні підсвідомості відчували невідповідність цих збіднілих, «рафінованих» типових проектів до способу життя селянина і традицій його житла, вдосконалювали їх на свій розсуд. Код нації проявлявся хоч незначними, а все ж стійкими індивідуальними рисами, характерними для конкретної української території. Це оздоблення хат розмаїтими орнаментами, які можна спостерігати на тлі стін, викладених з іншого кольору цегли, фрагменти живопису на головному фасаді будинку на різні теми (пейзажу, живописне зображення тварин, птахів, орнаменти, що символізують вишиті рушники навколо вікон, мозаїчні площини із дзеркал чи природного каміння, тощо), віконна столярка з дрібними членуваннями яка сприймається як мереживо, а вже потім як саме вікно, щедріше тафльовані, аніж зазвичай дверні полотна, фігурно вирізані орнаментовані ринви, влаштування на фасадах невеликих ніш для християнських символів, тощо. Або поряд з невиразними фасадами типової хати, досить часто у садибі можна зустріти щедро декоровану у національних традиціях криницю, або бесідку, в декоруванні якої господар вклав все своє національне ество. Все це підтверджує прагнення людини мати своє національне середовище, яке особливо яскраво може проявлятися саме у селах.

Приклад Англії демонструє добрі зразки надзвичайно ретельного намагання зберегти образ англійського села з традиційними ландшафтами, забудовою, які є характерним для певної землі кожного графства цієї країни.

Тут старі сільські житлові будинки реконструюються новими мешканцями, максимально зберігаючи їх первісний зовнішній вигляд. У багатьох англійських селах обов'язковим є дотримання закону, згідно якого будь-яке нове будівництво, реконструкція чи навіть ремонт житлового будинку, неможливий без узгодження із спеціалістами і обговорення на зборах громади села. Для народу головним завданням завжди стоїть збереження образу села, характерної забудови, його ідентичності [4]. Відтак сьогодні можемо споглядати чудові краєвиди англійських селищ, містечок. Саме такі будинки охоче купуються мешканцями міст, або використовуються під потреби агротуризму, готельного бізнесу, тощо. Схожа практика збереження історичної-архітектурної спадщини села і його образу присутня також в інших Європейських країнах: Італії, Франції, Чехії, Австрії, Польщі, тощо. Сьогодні чудовим прикладом слугує досвід Угорщини та Нідерландів, які створюють сучасну архітектуру, зберігаючи при цьому риси національної ідентичності та виразності, не вдаючись до архаїчного трактування образу споруди.

За останні десятиріччя у різних землях України, а саме на приміських територіях, суттєво змінилась структура землекористування. Сформувалась категорія мешканців, що переселились з міста у село. Зазвичай таке явище відслідковується у зоні впливу великих і малих міст. Об'єктами забудови стають колишні сільськогосподарські землі, території лісогосподарського призначення, або природоохоронні зони біля водних об'єктів. За останні 10-20 років утворилось сучасне приватне замське житло. Колишні сільськогосподарські і промислові землі, сьогодні активно почали забудовуватись однородними житловими будинками, формуючи цілі вулиці, квартали навіть селища. Це не може не тішити, адже люди покращують собі житлові умови, навертаються до землі, по можливості де-не-де відроджуються села. Разом з цим, в період незалежності України, в архітекторів та окремих забудовників з'явилися намагання вирізнити власну приналежність до своєї національної спільноти, оперуючи при цьому вже сучасними методами архітектурно-декоративного конструювання національної ідентичності.

З розвитком суспільства процес національної ідентичності має еволюційний характер і супроводжується формуванням нових символів, міфів, вартостей [4]. Ці прагнення направили сучасних забудовників до впровадження національних елементів декору на фасадах новозбудованих будинків, інтер'єрів, територій садиб, а також до застосування традиційних матеріалів характерних для певної території України. Це використання каменя як декору для обличкування фасадів, черепиці для накриття дахів, декоративне стилізоване обрамлення вікон у вигляді відкритих віконниць, дерев'яні елементи на фронтонах будинків які разом із даховими конструкціями

формують складні композиції, а також пофарбування фасадів, тощо. Так з 90 -х рр. ХХ ст. значно збільшується палітра промислово вироблених пігментних матеріалів, що використовуються у сільській житловій архітектурі. З цього часу розпочинається контрастне кольорове співвідношення з оточуючим ландшафтом. Колористика житлових будівель у сільських поселеннях Галичини це поєднання домінуючих (базовий колір стіни) і акцентного (художньо-декоративного наповнення) колірних площин. Незважаючи на вплив урбанізаційних процесів на сільське архітектурно-просторове середовище в Галичині, колористичне вирішення фасадів житлових будівель довгий час частково зберігало і сьогодні поширює традиційні стилістично-символічні особливості [5].

Властиво, що сьогодні у ХХІ ст. особливої актуальності набуває вирішення проблем, пов'язаних із збереженням і розвитком самобутніх соціокультурних традицій національного села. Тому у цьому контексті важко не погодитись із точкою зору відомого російського академіка та громадського діяча Д. С. Ліхачева, який стверджує що «якщо природа необхідна людині для її біологічного життя, то культурне середовище не менш необхідне для його духовного, морального життя, для духовної прив'язаності до рідних місць, слідуванню заповітам предків, для його моральної самодисципліни та соціальності» [6]. Саме тому село тяжіє до традиції, стійкості, консервативних цінностей. Спроби внесення цінностей, що суперечать парадигмальній основі культури села та сільського способу життя, деформують простір села і не сприяє його розвитку та модернізації.

Висновки

Життєвий досвід та еволюція сучасного сільського житла, середовища українського села, зі своїм яскравим етнографічним спадком, сьогодні потребує подальшого вивчення і аналізу. Вкрай важливим для вирішення даної проблеми є:

- вивчення та аналіз закордонного досвіду розвинутих країн Європи, а також колишніх постсоціалістичних зокрема; Польщі, Литви, Латвії, де у селах питання ідентичності і особливо збереженості триади «людина-хата-середовище» є взаємоузгодженим і володіють своєю етнографічною приналежністю;

- важливим у цьому питанні видається також практичний досвід самих забудовників, які в процесі життя вдосконалювали, апробували окремі планувальні, декоративно-естетичні прийоми, психологічне середовище яке є їх власністю, енергоспоживання, влаштування і експлуатацію житлового та виробничо-господарського середовища, використання будівельних матеріалів,

конструктивних схем, системи утилізації відходів господарства, побутової діяльності, виробництва, тощо.

- варто налагодити взаємний моніторинг між спеціалістами і споживачами-забудовниками, поширюючи нові напрацювання спеціалістів в області архітектури і будівництва, екологів, етнографів, тощо.

Сьогодні настав час подбати про село взагалі і про архітектурний образ українського села зокрема. Важливо не втратити, а зберегти і розвинути сільський ландшафт, красобраз українського села, який є характерним для кожної місцевості, для кожного етнічної землі в Україні.

Література

1. Черкес Б.С. Національна ідентичність в архітектурі міста: монографія. / Б.С. Черкес. – Львів: Вид. Нац. ун-ту «Львівська політехніка», 2008. – С. 22, 29.
2. Черкес Б. С. Архітектурний туризм як засіб формування національної ідентичності / Б. С. Черкес // «Архітектура і туристичний бізнес», Архітектура: зб. наук праць. – Львів.: Видавництво Нац. ун-ту «Львівська політехніка», – 2005. – № 531. С. 19-22.
3. Гнесь Л. Б. Тенденції та закономірності еволюційних трансформацій житлової забудови експериментального села Вузлове останньої чверті ХХ – поч. ХХІ ст. / Л.Б. Гнесь // Архітектура і сільськогосподарське будівництво: Вісник ЛНАУ. – Львів: 2008. – № 11. С.122 – 131.
4. Гнесь Л. Б. Проблеми збереженості архітектурної ідентичності українського села (на прикладі села Нобель Рівненської області) // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка» « Архітектура». – Львів.: 2013. – № 757. – С. 271-278.
5. Войтович Д.І. Особливості розвитку колористики сільського житла Галичини (друга пол. ХІХст. поч. ХХст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. арх./ Д.І. Войтович. – Львів, 2009. – 18 с.
6. Ліхачев Д.С. Избранное. Мысли о жизни, истории и культуре. – М.: Наука, 2006. – с.82.
7. Сміт Е. Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – С.74-75.

Анотація

Автор аналізує пути возвращения архитектуры украинского села к своим национальным корням, к своей национальной идентичности. На основе натуральных исследований и наблюдений отслеживаются этапы упадка и возрождения национального, этнического архитектурного образа современного украинского села. Приводятся примеры зарубежного опыта сохранения

архитектурного наследия села - как основы формирования идентичности нации. Определено несколько векторов направленных на воссоздание национальной идентичности в архитектуре украинского села.

Ключевые слова: сельские дома, идентичность украинского села, национальные традиции, типовые проекты сельских домов, орнамент, декор.

Abstract

The author examines the ways architecture of Ukrainian villages return to their national roots, their identity. Based on field research and observations tracked the stages of decline and revival of national, ethnic architecture Ukrainian village. Examples of foreign experience in conservation villages - as the basic guidelines for the development of identity of the nation. Outlined several ways to play a national identity in architecture Ukrainian village.

Keywords: rural houses, homes, villages Ukrainian identity, national traditions, typical village houses designs, ornament, decoration.